

Esittelyt

Työelämän neurokultuurin nykyisyyden historia

Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa. Mona Mannevu. Gaudeamus 2020. 326 s.

Nykyään työntekijöitä kehoitetaan pitämään huolta aivoistaan, jotka rasittuvat hektisessä työelämässä. Työhyvinvointivalmentajat opettavat keinoja aivojen treenaamiseen ja työtä haittaavien tunteiden hallintaan. Aivoiltaan optimoitu ja tasapainoinen työntekijä on hyvinvoinva, sinnikäs ja tuottelias.

Ihmiskone töissä -teoksen keskeinen väite on, että työtehon tarkastelu aivojen näkökulmasta ei ole uusi ilmiö eivätkä ihmiskoneen hermostolliset piirteet ja tunteet vain nykytyöelämän haasteita. Nykyinen neurokultuuri on jatkumoa sotienjälkeisen Suomen neuro-rationalisointipyrkimyksille. Jo tuolloin ajateltiin, että ihmiskoneen sielullinen energia eli työvoima sijaitsee keskushermostossa, ja työtehon kasvattamisessa

olennaista on työntekijän aivojen optimointi.

Filosofian tohtori Mona Mannevu on kulttuurintutkija Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa. Hän on keskittynyt tutkimuksissaan tieteen, tiedon ja politiikan sekä teknologian ja tunteiden historiaan, rationalisointiliikkeeseen ja kansalaisen ja valtion jännitteeseen suhteeseen.

Ihmiskone töissä -teoksessa Mannevu perkaa työkansalaisen ihannetta sotienjälkeisessä Suomessa kartoittamalla tehokkuusajattelun aate- ja tunnehistoriaa aineistonaan arkistolähteet ja aikalais- ja tutkimuskirjallisuus. Sosiaalisenä kontekstina on työväestön sopeuttaminen yhteiskuntaan osana suomalaisen yhteiskunnan teollistumis- ja modernisaatioprojektia. Teos on tutkijan mukaan syntynyt ”salapoliisityönä”, joka on edellyttänyt irrallisten tiedonpalasten kursimista ja rakentelua kokonaiskertomukseksi. Tutkimus on genealogisen analyysin viitoittamaa nykyisyyden historiaa, jota motivoi halu ymmärtää nykyistä työelämää ja yhteiskuntaa teollisen työn historian kautta.

Työläisen hermosto ja tunteet syynissä

Konemetafora liittyy teollistuvan yhteiskunnan psykoteknilliseen ihmiskäsitykseen: ihmistä säätelevät samat fysiikan lait kuin koneita, mutta ihmiskone on hermostoltaan arvaamaton ja perso joutilaisuudelle. Siksi sitä on muovailtava ja ohjailtava oikein. *Neuro-rationalisointi* tarkoittaa tehokkuusajattelua, joka yhdistelee työpsykologiaa, inhimillistä insinööritaitoa ja ihmiskoneen biologista, psykologista ja sosiaalista optimointia. Kyse ei ole silkasta kurinpidosta vaan työn *järkeistämistä*, jonka ytimessä on työläisen hermostollisen energian ja tunnetilojen tarkkailu ja hallinta. Neurorationalisointi on sovellettavaa työn tiedettä, *sosiaalista insinööritaitoa*, joka hyödyntää eri tieteenalojen löydöksiä muovaten niitä käytännön tekniikoiksi ja yhteiskuntapolitiikaksi.

Käsite- ja näkökulmamäärittelylle keskittyvän johdannon jälkeen *Ihmiskone töissä* jakautuu seitsemään teematyöluokkaan ja jälkisanoihin. Luvut valottavat neurorationalisoinnin historiaa erilaisista, toisiinsa limittyvistä näkö-

kulmista. Tarkastelu etenee kehkeytyvän kertomuksen tavoin.

Teoksen alussa Manneuvuo erittelee suomalaisen työpsykologian varhaisia vaiheita, jossa ajatus työkansalaisesta ihmiskoneena muotoutui samalla kun sielutieteeksi mielletystä psykologias-ta tuli soveltavaa neurotiedettä. Työläisten hermoenergian optimointiin keskittyvän työpsykologian avulla taisteltiin epäjärjestystä eli työvoiman sopeutumisongelmia, levottomuutta ja heikkoa työmoraalia vastaan. Suomessa ihailtiin Yhdysvaltoja modernina ja sivistyneenä kansakuntana, jolta ”nuhjuisilla” suomalaisilla oli opittavaa. Työn tehostamisoppeihin haettiin vaikutteita erityisesti fordismista ja tayloristisesta työn tieteestä. Suomalaiseen työpsykologiaan omaksuttu taylorismi oli kuitenkin ”inhimillistetty” versio, jossa korostettiin kurin ohella työn ilon, talkoohengen ja kannustamisen merkitystä työteholle.

Sotien jälkeinen jälleenrakennus ja sotakorvausteollisuus loivat uudenlaisia tarpeita sosiaaliselle insinööritaidolle. Työläisten nähtiin tarvitsevan valvo-vaa työnjohtoa, joka patistelee heitä soti-laallisen kurin ihanteen mukaiseen työn-tekoon. Vuonna 1946 perustettu Teollisuuden työnjohto-opisto on valaiseva esimerkki sosiaalisesta insinööritaidosta, jossa eliitin holhoava ja arvioiva katse kohdistui työväestön hermoihin. Opis-

tossa työntutkijat kouluttivat työnjohtajia hukka-ajan mittaamiseen (vrt. nykyinen lean-ajattelu) ja työläisten ”joutuisuuskertoimen” laskemiseen. Rationalisointi oli paitsi työn tehostamista, myös normalisoimista ja standardisoimista. Teollisuuden työnjohto-opiston toiminta näyttäytyy kiinnostavana historiallisena askeleena kohti nykyistä keskijoh-toista organisaatiokulttuuria ja osoittaa, että jo tuolloin työntutkijoista ja työn-johtajista tuli arjen psykologeja.

Suomalainen työterveysliike ja -ajat-telu sovelsi rationalisointiaatteen ohella yhdysvaltalaista sosiaali-, mentaali- ja teollisuushygieniaa, jolla pyrittiin ko-hentamaan väestön laatua ja tavoiteltiin kansakunnan edistystä. Näin työn tehostamisesta tuli valistuksellista kansalaiskasvatusta. Hyvä työkansalainen oli paitsi tehokas ja tasapainoisen hallit-tu, myös puhdas, siisti, sivistynyt ja mo-raalisesti kunnollinen. Katsaus Työter-veyslaitoksen perustamisvaiheisiin on yleissivistävä ja kaikkiaan teos on myös mielenkiintoista instituutioiden histo-riaa.

Työn tehostamisprojektin esteeksi muodostui suomalainen heikosti muo-vautuva ja muutosvastarintainen luon-teenlaatu. Aikalaistutkijoille suomalai-nen oli ahkera ja työteliäs, mutta joh-dettavana joustamaton, epäluuloinen ja jäärapäinen. Syitä näille piirteille etsit-

tiin niin ruumiinrakenteesta kuin her-moston ”epäplastillisuudesta”.

Teollisuuden työnjohto-opiston *luonneopeissa* sovellettiin psykiatriasia ja neurotieteellisiä teorioita työn tehosta-miseen ja kansakunnan modernisoimi-seen. Luonneoppien ja -analyysien pe-riimmäisenä tavoitteena ei kuitenkaan ollut diagnosointi, luokittelu tai moraa-linen arvostelu (vaikka sellaiselta tuskin vältyttiin), vaan työntekijöiden kehitys-mahdollisuuksien arviointi. Miltei kaikki yksilöt ajateltiin voitavan saada po-tentiaaliaan hyödyntäviksi ja kansakun-taa hyödyttäviksi työntekijöiksi, jos heil-le vain löydetään sielullisia tarpeita vas-taava työ.

Vaikka sotienjälkeinen työpsykolo-gia ei ollut psykiatriaa, siinä otettiin kan-taa teollisuustyössä havaittuihin ”sielul-lisiin häiriötiloihin”. Teoksen jälkipuo-lisko keskittyy siihen, miten työpsykolo-giassa suhtauduttiin ali- ja ylivirittynei-siin työkansalaisiin. Normaali työntekijä oli tehdastyöhön sopeutuva, henkisesti tasapainoinen ja vahvan itsekurin omaa-va työmyyrä. Normaalin kapea määrit-tely houkutteli tarkkailemaan normista poikkeavia, sillä kaikkien sopeuttami-nen työhön oli työvoimapulan takia tärkeää. Sopeutumishäiriöitä selitettiin sekä neurotieteellisesti että olosuhteilla. Esimerkiksi uupumuksen ei nähty joh-tuvan työstä itsestään, vaan hermostol-

lisen energian puutteesta, yksitoikkoisen työn aiheuttamasta kyllästymisestä tai monen työn tekemisestä yhtä aikaa (vrt. nykyinen multitaskaaminen). Uupumus myös tavallaan normalisoitiin, koska sitä pidettiin jo tuolloin modernin yhteiskunnan ajankuvana – kiihkeän elämänrytmin aikaansaamana kuormittuneisuutena.

Uupuneita vaikeammin muovattavia työntekijöitä olivat ”heikkotahtoiset” (prototyypinään veltto ja haihatteleva opiskelija), jotka eivät käytä potentiaaliaan eivätkä omaa itsekkyyttä. Neuroottiset ja ylitoimeliaat puuhastelijat taas eivät tahtoneet pysyä omalla tontillaan (nykyään tohkeisia työntekijöitä ihannoidaan). Psykopaatit – kuten liian ujut, hiljaiset ja väkivaltaiset työntekijät – olivat erityisen ongelmallisia, sillä he eivät omaksuneet oikeanlaista tunteidenhallintaa.

Neurorationalisoinnille perustuva tapa lähestyä sopeutumishäiriöitä epäpolitisoi työn ongelmia ja ristiriitoja – ilmiö, jonka tunnistaa helposti myös nykytieteilijä. Mannevuon mukaan kuitenkin muistuttaa, että sotien jälkeen työtehon ongelmia lähestyttiin ennen kaikkea *tieteellisinä* kysymyksinä, joihin työnjohdon tuli löytää tekniset ratkaisut (kuten lepotauot, oikeanlainen työ ja riittävä kuri ja kannustus). Silti myös yksilöä pidettiin vastuullisena itsekontrollista ja

”tahdonvoiman” kasvattamisesta.

Teoksen lopussa Mannevuon punoo yhteen tehokkuusajattelun historiaa sekä uudempaa popularisoitua aivotutkimusta, neurokulttuuria ja käyttäytymistaloustiedettä. Hän myös pohtii osuvasti eettisiä kysymyksiä, joita seuraa, kun tieteelliset löydökset irrotetaan alkuperäisyhteydestään ja niitä käytetään politiikkaan – kun esimerkiksi aivotutkimuksesta aletaan etsiä selityksiä ja ratkaisuja yhteiskunnallisiin ja sosiaalipoliittisiin ongelmiin, kuten huono-osaisuuteen.

Kaikkialle kurottavat, kiehtovat ja kyseenalaiset tehostamisopit

Teoksen monitieteinen ote vakuuttaa. Erityisen kiehtovaa on psykiatrisen aikalaikirjallisuuden yhdistely työnjohtoppeihin. Analyysit valottavat sotien jälkeistä neurorationalisointia soveltavan työpsykologian, työ- ja sosiaalilääketieteen, psykiatrian, työnjohto-oppien ja kansanterveystyön muodostamana ”hybridinä”, jossa käsitteet ovat valuneet tieteenalalta, toimijalta ja kontekstista toiseen. Nykyinen työn tehostamispuhe näyttää ammentavan sujuvasti niin aivotutkimuksesta, taloustieteistä kuin psykologiasta. Sen sijaan hieman yllättävää on, kuinka monitieteisessä verkostossa jo sotien jälkeistä tehokkuusajattelua muotoiltiin ja sovellettiin. Moni-

naisten kytkentöjen avaaminen lukijalle tuottaa tekstiin toisteisuutta, joka toisaalta auttaa kertomuksen polveilevan juonen seuraamisessa.

Mannevuon kertoo pyrkineensä kirjoittamaan tutkimusta aineisto edellä ja välttämään liiallista teoreettisuutta. Teoreettisuudelta ei lukija voi täysin vältyä, mutta teos on luonteeltaan yleisajuinen ja aineistot saavat tilaa ja huomiota. Runsaasta tutkimusmateriaalista taiten valikoidut aineistoesimerkit ovat herkullisia, monin paikoin myös tunteita herättäviä.

Aikalaisaineistoja ei teoksessa lueta valtasuhteiden erittely edellä, mikä tutkijan itsensä mukaan olisi historiantutkijalle liian ilmeinen tie: jälkiviisaana on helppoa asettua moraalisesti ylempään asemaan ja tarttua epäkohtiin. Läpi teoksen Mannevuon kuitenkin tekee kiinnostavia havaintoja tehokkuusajattelun kytkennöistä tieteelliseen rasismiin, positiiviseen eugeniikkaan ja köyhyyttä, ei-valkoisuutta ja naissukupuolta patologisoivaan mentaali- ja rotuhygieniaan. *Ihmiskone töissä* muistuttaaakin tärkeällä tavalla siitä, miten psykologia ja psykiatria – joilla on taipumus pitää itseään neutraalin objektiivisina ja epäpoliittisina tieteinä – ovat osallistuneet (työ)väestön sosiaaliseen hallintaan. Ihmisten välinen eriarvoisuus ja valtasuhteet ovat myös näkökulmia, joista ei juuri

näe keskusteltavan nykyisten aivotutkimuksen inspiroimien tehostamisoppien yhteydessä. Eriarvoisuuksista vaikeneminen ei tarkoita, etteikö niitä edelleen olisi.

Teos pistää ajattelemaan myös sukupuolta ja luokkaa neurorationalisoinnin projektissa. Normaali työntekijä oli maskuliininen ja kova teollisuustyömies (vastakohtanaan ylitunteellinen nainen), neurorationalisointi työväen tehokkuuden optimointia ja Teollisuuden työnjohto-opiston kurssit miesten tiedettä miehille. Nykyisten työn tehostamisoppien kohteena on kuitenkin yleensä (näennäisesti) sukupuolineutraali keskiluokkainen tietotyöntekijä. Lukija jääkin pohtimaan, mitä tämä merkitsee ”vanhojen” ja ”uusien” oppien vertailulle.

Mannevuotootea liiallisten kytkentöjen tekemisen olevan riski, jonka nykyisyyden historian tutkija ottaa. Teoksessa hahmotellut jatkumot yksilöä vastuullistavista tehostamisopeista esimerkiksi 2010-luvun työttömien aktivointipolitiikkaan ja 2020-luvun resilienssi- ja valmennuksiin kuvautuvat paikoin melko suoraviivaisina ajatellen, mitä työelämälle eri konteksteissaan on ajan saatossa tapahtunut. Eri aikakausien tehostamisoppien vaikuttaa sen sijaan kyllä yhdistävän usko ja luottamus tieteelliseen tietoon sekä mieltymys mitattaviin ob-

jektiiivisiin faktoihin. Työntekijän miinus on ollut eri aikoina mittaamisen ja psykologisoimisen kohteena. Työtehon optimoinnin ympärillä hääriä edelleen liuta asiantuntijoita. Nykyään asiantuntijavaltaa käyttävien sosiaalisten insinöörien verkosto tuntuu kuitenkin olevan työntutkijoita ja -johtajia monenkirjavampi ja löyhemmin sidoksissa valtiollisiin instituutioihin. Työn tehostamisoppeja jaellaan kaupallisilla markkinoilla.

Mannevuotoote esille, että siinä missä sotienjälkeinen ihannetyöntekijä oli tavallinen keskiverto, nykyään tavoitellaan huippusuoritusta (pätenee tiettyihin töihin). Kansakunnan kukoistuksen tavoittelusta on siirrytty yksilöllisen menestyksen kultivointiin, mutta ei kokonaan. Nykyajan terveystieteellinen saa äänensä kuuluville toisin kuin sotienjälkeinen teollisuustyöntekijä. Teknologian kehittyessä ihmiskoneita mitataan ja korjataan eri tavoin kuin ennen. Menneen ja nykyisen välisten kytkentöjen ja murtumien jatkoanalyysit edellyttänevät esimerkiksi sukupuolen ja luokan, työn eri muotojen ja kontekstien sekä digitalisaation mahdollistamien uusien mittaamisen ja hallinnan tapojen tarkastelua.

Ihmiskone töissä on suositeltavaa luettavaa kulttuurintutkijoille ja yhteiskuntatieteilijöille alasta riippumatta. Se sopii kaikille sotienjälkeisen Suomen aa-

te- ja kulttuurihistoriasta kiinnostuneille. Populaarinakin tekstinä avautuvan teoksen soisi kuluvan myös tutkijoita laajemmin lukijakunnan käsissä. Se tarjoaa esimerkiksi työterveyspsykologeille ja työhyvinvointivalmentajille ammatillisen itsereflektion aineksia.

Maija Korhonen

Kirjoittaja on psykologian yliopistonlehtori ja tutkija Itä-Suomen yliopistossa, jonka kiinnostuksen kohteita ovat muun muassa kriittinen (mielen)terveystutkimus työelämän kontekstissa sekä hallinnan tutkimus. Hän on tutkinut esimerkiksi työuupumuksen ja masennuksen suhdetta työn ja terveyden moraalisiin järjestyksiin.

Nykyäitiys prekaarissa (työ)elämässä

Prekaari äitiys: Kertomuksia palkkatyön reunamilta. Lilli Aini Rokkonen. Itä-Suomen yliopisto 2020. 324 s.

Lilli Aini Rokkosen yhteiskuntapolitiikan väitöskirja *Prekaari äitiys: Kertomuksia palkkatyön reunamilta* käsittelee nykyäitiyden ja -työelämän intensiivisyyttä ja haurautta. Tutkimuksessa on käytetty solidaarisen syvähaastattelun avulla kerättyä haastatteluaineistoa, jossa 13 alle kouluikäisen lapsen äitiä on